

ECHO SIMUL
UNA ET QUINA

Tanulmányok a pécsi székesegyházról

Tóth Melinda emlékére

nalon képzel el). Vegyük továbbá tekintetbe, hogy a pécsi altemplom nemcsak a középkori Magyarország, de egész Közép-Európa legnagyobb kriptája, egyedül a gurki dóm veheti fel vele a versenyt, az is később készült. Tóth Melinda vetette fel, hogy az ilyen „kripták tágas térképzése egyértelműen avval függött össze, hogy a szent hamvakat, ereklyéket zarándokok tömegének kívánták hozzáférhetővé tenni. Úgy látszik, a devóció ilyen formáit, vagy még inkább: a hitélet ilyen animálását a székesegyház építő pécsi püspök is szem előtt tartotta. Temploma római temető területén épült, s az ókeresztény sírkamrákból bőven gyűltek mártírhamvaknak nézett, tiszteletreméltónak minősített ereklyék a főtemplom kriptája számára.”³⁰ Az altemplom különös jelentőségével hozható tehát összefüggésbe a lejáratok páratlanul gazdag díszítése.

Végül érdemes röviden kitérni egy további problémára, a faragványok stílus helyzetére. A 20. századi kutatás ezzel sokszor és sokféleképpen foglalkozott, s ezek a vizsgálódások nyilván még messze nincsenek lezárva.³¹ Nem is lehetnek, hiszen éppen ez az a terület, ahol minden nemzedék a maga sajátos látásmódjával újat, mást tud és kíván mondani. Amit érdemesnek tartok kiemelni, hogy az altemplomi lejáratok figurális töredékei és ornamentális keretei egy olyan, közel ezer darabos együttes részét képezik, amely páratlan lehetőséget biztosít egy dómépítkezés folyamatának megismerésére. Ez a gazdagság teszi lehetővé hogy viszonyítási pontokat keressünk és találjunk a lejáratok stílus elemzéséhez is. Lehet, hogy vannak látogatók, akiket ez a gazdagság elszédít; de bizonyára lesznek olyanok is, akik végigbogarásszák a különféle csoportokat, és megkeresik az összefüggéseket. Kiemelten fontos, hogy ez a lehetőség szakmabelieknek és amatőröknek a továbbiakban is megadassék. Hiszen nemcsak Magyarország, nemcsak Közép-Európa, de bátran állíthatjuk: az egész világ leggazdagabb román kori kőtárát tudhatja magáénak a Pécsi Egyházmegye. Azt a kőtárat, amely Tóth Melinda számos nagyszerű alkotása közt is talán a legcsodálatosabb és remélhetőleg a legmaradandóbb is lesz. Legyen ez a rövid áttekintés egyszersmind tisztelgés is az ő emléke előtt.

³⁰ Tóth Melinda: A pécsi székesegyház altemploma. Építészettörténeti vázlat és helyszíni kutatási tervek. Kézirat. Budapest, 1993. június 9. 1. Hálásan gondolok a szerzőre, aki megosztotta velem gondolatait, kézíratait és bevont az altemplom kutatásába.

³¹ Tóth M., 1994a és Marosi, 2010, 552. a korábbi irodalommal.

LŐVEI PÁL*

A gótika és a pécsi székesegyház

Középkori síremlékek

A pécsi székesegyház a 19. század elején az akkori kor elképzelései szerint zavaros, diszharmonikus képet mutatott: a középkori eredetű épületet a török hódoltságot követően barokk stílusban állították helyre, egészítették ki, rendezték be. Az átépítésének feladatát végül elnyerő Pollack Mihály, saját korábbi klasszicizáló elképzeléseivel szemben, a megbízó Pethő György kanonok előírásai szerint gótikus modorban alakította ki az épület déli és nyugati homlokzatait. A cél a középkori belsővel való összhang kialakítása volt.¹ A középkori stílusok közötti megkülönböztetés tudományos szempontjai ekkoriban még nem játszottak szerepet, így a román kori állapotából még igen sokat őrző épület értékelését a klasszicizáló tendenciák mellett fel-felbukkanó korai gótizálás divatja, illetve talán a belső összhatásban nyilván jelentős szerepet játszó gótikus bordás boltozatok határozhatták meg. Amikor Henszlmann Imre a születőben lévő magyarországi műemlékvédelem hivatalának már alapítási évében, 1872-ben felvetette a székesegyház helyreállításának szükségességét, már más szelek fűjtak: vezérelvként az addigra már tudományos elvekre alapozott európai műemlékvédelem szellemében a stílszerű helyreállítást tűzte ki célul. A Friedrich von Schmidt tervei szerint végül 1882 és 1891 között lezajlott munkálatok – nem kis részben Dulánszky Nándor püspök kezdeményezésére – a korábbi, még „visszafogottabb” elképzeléseken messze túllépve, az épület túlnyomó részének lebontását követően, egységes neoromán stílusban alkották újra a templomot.²

* MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest – az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015–4/2015) tagja.

¹ A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet, szerk. Sisa József, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, 2013. (A magyarországi művészet története) 121. (Sisa József).

² Sisa (szerk.), 2013, 437–439. (Lővei Pál).

Az újjáépítés alighanem legkorszerűbb momentuma volt az épület és az építkezés szempontjából feleslegesnek bizonyult, részben másolatokra cserélt eredeti kőfaragványok összegyűjtése és megőrzése. A munka nem volt előzmény nélküli, hiszen már Koller József nagyprépost (1745–1832) is foglalkozott középkori kőfaragványokkal az egyházmegye történetének feldolgozása kapcsán.³ Az általa ismerthez képest szinte megszázaszorozódott emléanyag hányódó raktári állagból kőtárkiállításra fejlesztése országosan példamutató tett volt. Hetey Sámuel püspök gondoskodott az új kőtárnak a püspöki könyvtárépület földszintjén való kialakításáról és berendezéséről. A faragványok elrendezését 1899-ben Gerecze Péter, a Műemlékek Országos Bizottsága tagja végezte el.⁴

Nem csupán a kőtár létrehozása, de annak 1906-ban publikált kőtárkatalógusa⁵ – Szőnyi Ottó munkája – is úttörő teljesítmény volt. A 279 oldalas mű 804 tételt számlál, ebből a „Csúcsíves stílus faragványok” az egész gyűjtemény és az egész katalógus szempontjából periférikusnak mondható alfejezetét mindössze 27 darab alkotja.⁶ Ráadásul az ezek közül művészettörténeti szempontból legjelentősebb, 14. századi domborművek idővel kikerültek a székesegyház emléanyagából, mivel a tőle északra feltárt, gótikus Aranyos Mária-kápolna berendezése maradványainak bizonyultak.⁷ A többinek a zöme boltozati borda, illetve konzol – például a székesegyház késő gótikus szentélyboltozatának elemei –,⁸ amelyek témájával a konferencián az engem követő előadó foglalkozik majd.

Amit valójában a székesegyház gótikus periódusairól mondani tudok, az egy nem is építészeti emlékcsoportra, hanem a berendezés sajátos részeként kezelhető síremlékekre – a Szőnyi-katalógusban szereplő négy faragványra⁹ és egy-két későbbi leletre – vonatkozik.

A 19–20. század fordulóján ismert, négy főpapi alakot ábrázoló együttest egy a 14. század közepén vörös márványból faragott, 62 cm keskeny sírkőlap középső része (1.

³ Koller, 1782–1812, II; Koller, 1782–1812, III, 1784; Koller, Josephus, Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueeclesiarum, Posonii, Typis Joannis Michaelis Landerer de Fűskút, 1804.

⁴ Szőnyi, 1906, 1–3.

⁵ Szőnyi, 1906.

⁶ Szőnyi, 1906, 229–233.

⁷ Szőnyi, 1906, 229–230. (731–733. kat. sz.); 253, 255. kép; G. Sándor Mária, Die plastischen und architektonischen Fragmente der Marienkapelle / A Mária kápolna kőfaragványai = Die Bischofsburg zu Pécs. Archäologie und Bauforschung / Pécs püspökvár. Régészet és épületkutatás. Szerk. Szijártó Kálmán – G. Sándor Mária, Budapest–München, Országos Műemlékvédelmi Hivatal – Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, 1999 (ICOMOS. Hefte des Deutschen Nationalkomitees XXII), 79, 88, 90.; 91, 113, 119. kép.

⁸ Vö. Székér, 1992.

⁹ Szőnyi, 1906, 238–246.

kép),¹⁰ az 1418 körül elhunyt György pécsi segédpüspök, argyasi püspök alsó részén kiegészített, ugyancsak keskeny (71 cm széles) síremléke (2–4. kép),¹¹ Alsáni Bálint bíboros, pécsi püspök (†1408)¹² (5–6. kép), valamint Albeni Henrik pécsi püspök

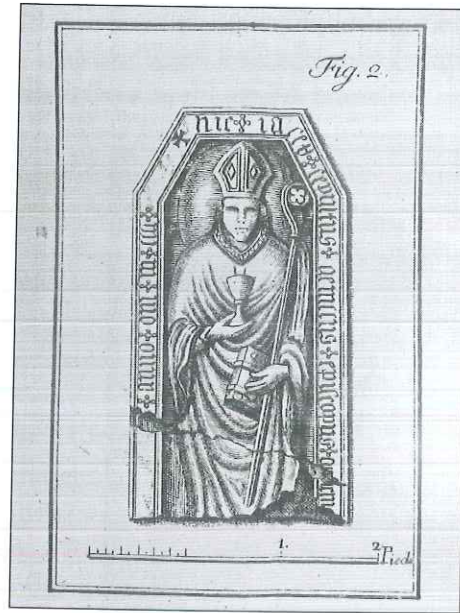

1. kép: Ismeretlen főpap sírkövének töredéke, 14. század közepe; Pécs, Dóm-kőtár [fotó: Lővei Pál]

¹⁰ Mérete: 65 × 62 × 7,5 cm; Szőnyi, 1906, 238. (767. sz.); Lővei Pál – Varga Livia, Síremlékek = Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Szerk. Marosi Ernő, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, I. 334, 340, 592.; II. 181. kép.

¹¹ Mérete: 134 (kiegészítve: 174) × 71 × 24 cm; Koller, 1782, 239.; Koller, 1804, Tab. IV. Fig. 2; Henszlmann, 1870, 268–270, 372.; 133. kép; Szőnyi, 1906, 238–241. (768. sz.); 257. kép; Vernei-Kronberger Emil, Magyar középkori síremlékek, Budapest, 1939 (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének Dolgozatai 60.), 25.; Tóth Sándor, Veszprémi középkori sírkőtöredékek (a Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése II.). = Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 2 (1964) 168, 181. (10. jegyzet); Várady Zoltán, Gótikus minuscula feliratok a Dunántúlon, Szekszárd, 1999 (IPF Kiskönyvtár 4.), 53–54. (17. sz.), 11. kép; Fedeles Tamás, „Georgius episcopus Argensis” = Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Szerk. Kokovai Szabina – Pohánka Éva. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2009 (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 8.), 86–94.

¹² Mérete: 258 × 113 × kb. 16 cm; Koller, 1784, 166.; Koller, 1804, Tab. I. Fig. 1; Henszlmann, 1870, 270–272, 372.; 134. kép; Szőnyi, 1906, 241–244. (769. sz.); 258. kép; Vernei-Kronberger, 1939, 25–26, 27.; Marosi Ernő: Gótika = A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig. Szerk. Aradi Nóra, Budapest, Gondolat, 1983, 108.; 105. kép; Lővei-Varga, 1987, I. 591.; II. 1239. kép; Lővei Pál: Síremlékszobrászat = Művészet Zsigmond király korában 1387–1437, II. Katalógus. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1987, 300–301. (Sz.59. kat. sz.); Várady, 1999, 54–55. (18. sz.); 32. kép:1.

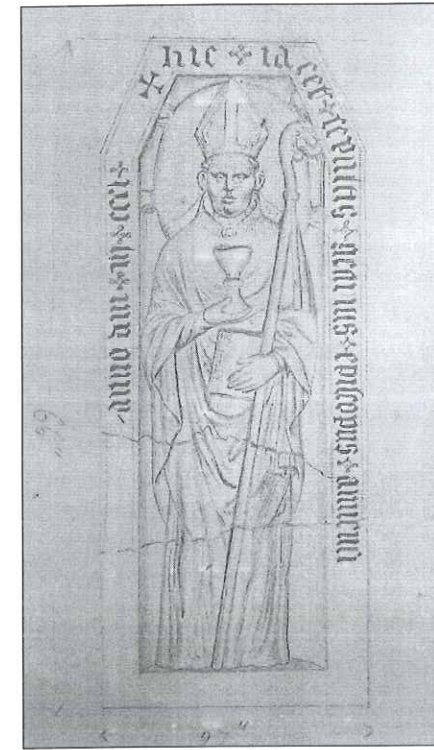
2. kép: György pécsi segédpüspök, argyasi püspök (†1418 körül) sírköve, 1402 után; Pécs, Dómkötár [Koller, 1804, Tab. IV. Fig. 2]

3. kép: György pécsi segédpüspök, argyasi püspök (†1418 körül) sírköve, 1402 után; Pécs, Dóm-kötár [Schulcz Ferenc rajza, 1861; Budapest, Forster Központ, Tervtár, ltsz. 4538.]

(†1444)¹³ sírlapja (7–8. kép) alkották. Az utóbbi három emlék anyaga nem a magyarországi síremlékművészetben a 14. század közepétől kezdve egyre inkább meghatározó, jól csiszolható, geressei vörösmárvány – geológiai szempontból tömött vörös mészkő –, hanem más, kevésbé reprezentatív kőzet. Alsáni Bálint 258 × 113 cm-ével Pécsen legnagyobb méretű, az országos átlag szempontjából is jelentős nagyságúnak számító síremlékét azonban a világos színű magyarországi kőanyagokon belül különlegesen tűnő, ugyancsak csiszolható kőből faragták – a máig még meg nem vizsgált anyag lelőhelye minden bizonnyal valahol az egykori déli országrészekben kereshető. A kőlap laposan élszedett keretén a felirat a külső oldal felé olvasható, egyértelműen arra utalva, hogy a faragvány eredetileg megemelt helyzetben, leginkább tumbafedlapként képzelhető el.

¹³ Mérete: 216 × 105,5 × 16,5 cm; Koller, 1804, Tab. IV. Fig. 1; Henszlmann, 1870, 272–273, 372.; 135. kép; Szőnyi, 1906, 244–246. (770. sz.); 259. kép; Vernei-Kronberger, 1939, 25, 26, 27–28.; Lővei, 1987, 302–303. (Sz.61. kat. sz.); Várady, 1999, 55–56. (19. sz.); 16. kép:1.

4. kép: György pécsi segédpüspök, argyasi püspök (†1418 körül) sírköve, 1402 után; Pécs, Dóm-kötár [Budapest, Forster Központ, Tervtár, Henszlmann-hagyaték]

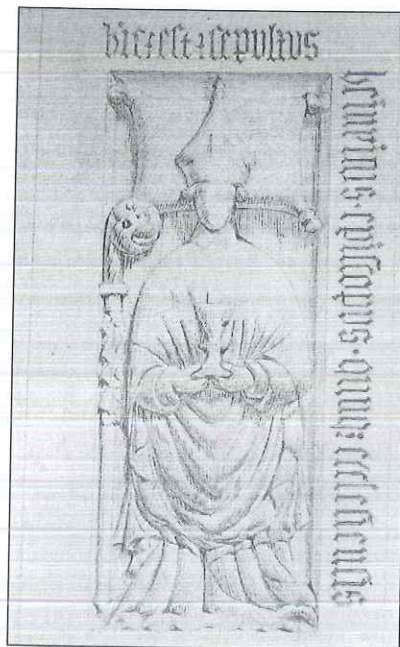
5. kép: Alsáni Bálint bíboros, pécsi püspök (†1408) sírfedlapja, 1408 előtt; Pécs, Dóm-kötár [Koller, 1804, Tab. I. Fig. 1]

Koller illusztrációi között egy további síremlék is szerepel. Az olvasóval ábrázolt papi, alighanem kanonoki figurát gótikus minuszkulás feliratú keret vette körül¹⁴ (9. kép). Lábfelőli végének egy darabját a II. világháború előtt még a Gosztonyi-kötár egyik pillére előtt fényképezték (10. kép), ahol utóbb annyira elfedték a limlomok és építési anyagok, hogy Sonkoly Károllyal elveszettnek tekintették. 2015-ben azonban az épület felújításához kapcsolódó rendrakás során Buzás Gergely és Heidl György megtalálta.¹⁵

Az emlékanyagot a székesegyházból és környékéről az újabb kutatások során előkerült néhány kisebb töredéken, valamint az Aranyos Mária-kápolnában

¹⁴ Koller, 1804, Tab. XII.

¹⁵ Jelenleg a Pécsi Püspökség Székely Bertalan utcai kőraktárában található.

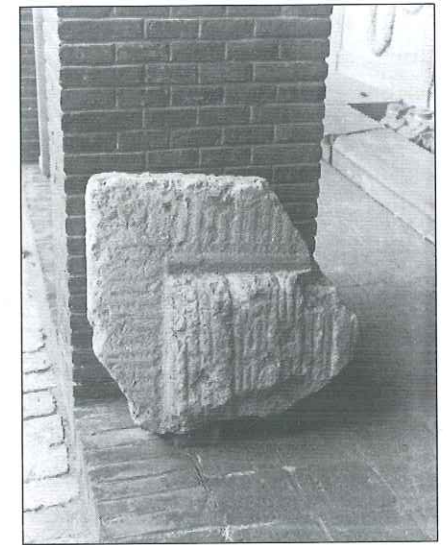
▼ 6. kép: Alsáni Bálint bíboros, pécsi püspök (†1408) sírfedlapja, 1408 előtt; Pécs, Dóm-kőtár [Budapest, Forster Központ, Tervtár, Henszlmann-hagyaték]

▲ 7. kép: Albeni Henrik pécsi püspök (†1444) sírköve, 1444 előtt; Pécs, Dóm-kőtár [Koller, 1804, Tab. IV. Fig. 1]

◀ 8. kép: Albeni Henrik pécsi püspök (†1444) sírköve, 1444 előtt; Pécs, Dóm-kőtár [Budapest, Forster Központ, Tervtár, Henszlmann-hagyaték]

9. kép: Ismeretlen kanonok sírköve, 15. század első fele; Pécs, Dóm-kőtár [Koller, 1804, Tab. XII.]

10. kép: Ismeretlen kanonok sírkövének töredéke, 15. század első fele; Pécs, korábban a Gosztonyi-kőtarban, jelenleg raktárban [fotó: 1940 körül, Budapest, Forster Központ]

G. Sándor Mária által feltárt, fekete pasztaberakással díszített, töredékes reneszánsz sírlapon¹⁶ kívül egyedül Szekcsői János baranyai főesperes (†1435) sírlapja bővítette – 1991 márciusában került elő a székesegyház altemplomában, Kárpáti Gábor leleteként.¹⁷ A püspöki síremlékektől és a másik kanonki sírkőtől eltérően ez utóbbi címeres ábrájú, anyaga márgás mészkő.

A vörösmárvány egyébként az egész, mintegy kéttucatnyi középkori pécsi síremlékanyagban is ritkának mondható. G. Sándor Mária leletei között sze-

¹⁶ Gerőné Sándor Mária: A pécsi várbeli Aranyos Mária-kápolna egy reneszánsz kőemléke. = Horler Miklós hetvenedik születésnapjára – tanulmányok. Szerk. Lővei Pál, Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993 (Művészettörténet – Műemlékvédelem IV.), 305–315.; G. Sándor, 1999, 72.; 89. kép.

¹⁷ Boros László, Adatgyűjtemény Janus Pannonius sírhelyének kérdéséhez = Humanista műveltség Pannóniában. Szerk. Bartók István – Jankovits László – Kecskeméti Gábor. Pécs, Művészetek Háza – Pécsi Tudományegyetem, 2000, 93.; A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegei József. Pécs, Fény Kft., 2009, [1] 226.; 43. kép.

reper egy kisebb, gótikus majuszkulás feliratú töredék,¹⁸ az Aranyos Mária-kápolnában került elő a már említett, reneszánsz sírlap, és a domonkos templom ásatásából ismert egy reneszánsz sírkő fele,¹⁹ valamint egy másiknak kisebb saroktöredéke. Látszólag hasonló a helyzet, mint Gyulafehérvárott, ahol egy reneszánsz főpapi síremléken kívül minden ismert emlék – köztük féltucatnyi püspöki és segédpüspöki sírlap – mészkőből készült. Erdély azonban a gerecsei márványbányáktól meglehetősen messze volt, a szállítási költségek sokkal többre rúgtak, mint a Dunán Mohácsig könnyen elérhető Pécsig. A magyarizatot Hegyi Klára forráskutatásaiból ismerjük. A törökök pécsi pénzügyi körzetének elszámolásai között található, 1555–1556. évi kifizetések adnak hírt azokról az 1555-ben elvégzett munkálatokról, amelyek során a pécsi székesegyház („a Pécs várában álló szent dzsámi”) vörös márvány (*mermer-i szumaki*) sírköveit Tojgun budai pasa parancsára kibontották, majd – a Pécsre való egykori szállítási útvonalukat megfordítva – szekéren Mohácsra, majd ott hajóra rakva Budára vitték, hogy a pasa fürdőjében használják fel azokat.²⁰ Az elszámolásokban nagyobb összeg szerepel viaszgyertyák áráként, tehát sötét helyen – legalább részben alighanem a székesegyház altemplomában – szedte fel a sírlapokat egy építész és három mester irányításával 19 Mohácsról hozott munkás, négy nap alatt. A sírkövek nagy számára utal, hogy 52 Mohácsról, Danócról (Gajic része, Horvátország) és Vörösmartról (Zmajevac, Horvátország) berendelt szekér és szekeres vitte azokat a mohácsi behajózás helyszínére.²¹ Ugyanebben az időben az építőanyag, ezen belül a sírkövek szállítása nemcsak észak, de délkelet felé is irányult. Bodó Balázs jóvoltából tudom, hogy Hans Dernschwam, a Fuggerek factora, az 1550-es években a szerbiai Jagodában írta le Alsáni János pohárnokmester (†1435/37) és felesége, Klára vörösmárvány sírkövét – feliratának hibás, vagy inkább töredékes évszámmal lejegyzett része: *Magnificus Dominus Joannes de Alschan et Vxoris nomen Clara Anno 1430* –, mint egyikét azoknak a köveknek, amelyeket pécsi épületekből szállítottak oda építőanyag gyanánt. „... két felnőtt ember – férj és feleség – faragott képmását ábrázolja. A jobboldalt látható férfi

¹⁸ G. Sándor Mária lelete, jelenleg kiállítva „A középkori pécsi egyetem” kiállításon.

¹⁹ Kárpáti Gábor: Sírkő koszorúba fogott címerrel. = Pannonia regia, 1994, 372–373. (VII–57. kat. sz.); Kárpáti-Szekér, 1994, 251–252.; 12. kép.

²⁰ A fürdő az ugyancsak Tojgun pasa alapítványából épült dzsámmal és iskolákkal együtt a budai Vízivárosban, a középkori Ágoston-rendi, az újkori kapucinus kolostor területén, a Fő utca környékén állt: Fekete Lajos–Nagy Lajos, Budapest története a török korban. = Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk. Gerevich László – Kosáry Domonkos. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973 (Budapest története II), 353, 354.

²¹ Hegyi Klára: Török források Pécs 16. századi történetéhez. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2010 (Források Pécs történetéből 3.), 30, 84, 85, 90–91.

rövid, ráncos, dolmányyszerű, zsupicához hasonló kaputot visel, baljában szűrőfegyver, aminőt a magyarok még az én időmben, Ulászló király uralkodása alatt viseltek; fején magas cobolyprémes főveg, aminőt a magyar urak Ulászló idején hordtak. Címerpajzsán emberkéz látható, mely a pajzs alsó mezejében három virágot tart; a felső részben két osztott mező: a sisakon korona, a koronán két szárny, mindegyik szárnyon ismét korona, és pedig három; a lábánál kutya. Az asszony tiszteletet parancsoló hosszú ruházatban; címerében a pajzson egy ketős kereszt.”²² A címer alapján az eddig nem ismert származású, 1439-ben még említett feleség²³ Bebek-lány lehetett.

A kisszámú székesegyházi sírkő-együttes aligha mutathatna nagyobb stílári és színvonalbeli eltérést, pedig a darabok többségét alighanem helyben faragták. Alsáni Bálint 1384-ben lett bíboros, címéről már sírfelirata is megemlékezik, és a bíborosi kalapot a sírkövön is ábrázolták, de a síremlék a főpap 1408-ban bekövetkezett halála előtt készült, hiszen a halálozás időpontját utólag – némileg hevenyészve – vésték fel rá. A kőlapra jellemző horror vacui, vagyis a felületét teljesen kitöltő, helyenként burjánzó motívumok alapján azonban már a 15. század elején készülhetett – valójában még ekkoriban is szokatlan, divatba inkább csak a század második negyedében jövő szemléletről tanúskodott. Alsáni segédpüspöke, György argyasi püspök²⁴ sem hagyta a halála utáni bizonytalan jövőre sírköve elkészítését, jó érzékkel, hiszen a rajta lévő 1400-as évszám azt jelzi, hogy a valamikor 1418 táján elhunyt pap halálát követően még az évszám hiányzó végét sem faragtatták rá a kövére; a sírlap faragására így az 1402-es püspöki kinevezése és a halála között kerülhetett sor. A két papi sírkő készítése között így legfeljebb tíz év különbség lehet, a stílusuk azonban igencsak különbözik, igényességük még inkább – annak ellenére, hogy az Alsáni-síremlék sem tartozik korának főművei közé. Alsáni persze bíborosként a legelőkelőbbnek számított az ország főpapjai között, a méltóságosok élén állt, például a magyarországi okleveles anyagban rekordszámú – 112 – pecséttel ellátott, a rendeknek a Zsigmond és IV. Albert osztrák herceg közötti örökösödési szerződését 1402-ben megerősítő oklevelén is az ő pecsétje áll az első helyen, megelőzve Kanizsai János esztergomi érsekét is.²⁵ (A bíborosi kinevezést megelőzően, például a magyar királyi és az osztrák

²² Tardy Lajos fordításában: Dernschwam, Hans: Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló. Közreadja: Tardy Lajos. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984, 482.

²³ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1996 (História Könyvtár: Kronológiák, adattárak 5.), II. 11.

²⁴ Fedeles, 2009, 89.

²⁵ Lővei Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. = Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor – Rác György.

hercegi család házassági szerződésének 1380. évi oklevelein a pecsétje a főpapok között a negyedik helyen áll, azok általános rangsorának megfelelően.²⁶

A 15. századból származó harmadik püspöki sírkő, Albeni Henriké évszámát is csak 1400-ig írták ki, ennek befejezésére sem került sor – a nagyhatalmú családból származó főpap tehát maga készítette el a követ, ehhez képest az meglepően sematikus, színvonalatlan munka. A Szekcsői-sírlap felirata viszont a halálzási időponttal együtt teljesen egységes, vagyis nem a főesperes életében készült. Stílusa el is tér az 1430-as évek döntően vörösmárványból faragott, reprezentatív heraldikus sírlapjainak jellemzőitől, az indaszerű sisaktakaró akár évtizedekkel későbbi keletkezést is megengedhet – a minden bizonnyal Dunaszekcsőről származó, de nem a Héder nembeli szekcsői Hercegek főúri családjába tartozó kanonok hivatali utódai vagy családja késve gondoskodhatott emlékének elkészítéséről.

Úgy tűnik, hogy a pécsi együttest stílusán és színvonalát tekintve nem tartja össze semmi, hiába készülhettek a faragványok – a legkorábbi vörösmárvány sírlaptól eltekintve – valószínűleg Pécsen. A koherencia hiányát alighanem éppen a sokszekérnyit kitevő vörösmárvány darabok eltűnésének tudhatjuk be. Az esztergomi és főleg budai műhelyekben kidolgozott, országosan terített vörösmárvány sírkövek alkották ugyanis az etalont, ezek sora hordozhatta a főleg a közép-európai tendenciákkal összefüggő stílusos változások logikáját, amihez a helyi produkció alkalomszerűen kapcsolódhatott – ha nem ismert a fővonal, önmagukban „lebegnek” a szórvány darabok.

A négy püspöki figurát egy motívum mégis összekapcsolja, mégpedig a papi viselethez tartozó, a papi hivatást jelképező, a pécsi faragványokon a figura melle előtt tartott – a rongált vörösmárvány töredéken inkább csak sejthető – kehely. A motívum ráadásul el is választja a csoportot a többi magyarországi püspöki központ síremlékeitől – kehellyel ábrázolt papi figurát rajtuk kívül egyedül az 1500 körül elhunyt Mátyás granešini plébános 1472-ben készült, a zágrábi Szent Márk-plébániatemplomban előkerült sírlapja ábrázol.²⁷ Ezzel szemben a 14. szá-

Budapest–Piliscsaba, MTA Történettudományi Intézete – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, 2009. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. / *Analecta Medievalia* III.) 158, 179.

²⁶ Engel Pál – Lővei Pál: A magyar királyi és az osztrák hercegi család 1380. évi házassági szerződésének két sokpecsétes oklevele. = *Ars Hungarica*, 41(2015)/2, 17.

²⁷ A zágrábi Szent Márk-plébániatemplomból a Zágrábi Városi Múzeumba (Múzej grada Zagreba) került (Istz. MGZ 870.); R. Fl. [Rómer F.]: Horvátországi uti naplóból V. Zágráb, *Archaeologiai Értesítő*, III (1870) 198–199.; Kukuljević Sakcinski, Ivan: *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, Knjižara Jugosl. akad., 1891, 323. (1112. sz.); Brunšmid, Josip: *Kamení spomenici hrvatskoga*

zadi püspöki sírkövek leggazdagabb sorozatával és további elpusztult emlékek leírásaival büszkélkedő Gyulafehérvárott (Alba Iulia, Románia) a 14. század közepeitől kezdve valamennyi ismert püspöki sírkő – kezdve Szécsi András erdélyi püspök (†1356) sírlapjával,²⁸ a címere alapján azonosítható Ónodi Cudar Imre erdélyi püspök (†1389) sírlapján²⁹ és egy meghatározhatatlanul rossz állapotú párdarabján keresztül³⁰ Statileo János (†1542) sírkövéig³¹ – egyezik abban, hogy a pásztorbotot a test előtt nem egyszerűen kicsit ferdén, mint éppen Pécsen, hanem a keretelt mező átlójában helyezték el. Nyitrán Berzevici György (†1437) alakjánál³² a has előtt keresztbe tett kéz motívuma változatlanul él Fejérvény István (†1596) másfél évszázaddal későbbi, 1588-ban készült, már reneszánsz síremlékén is.³³ (Ez a motívum azonban nem kizárólag Nyitrára volt jellemző, megtalálható Szigfrid pannonhalmi apát³⁴ (†1365), Andreas Scolari (†1426) váradai püspök (Oradea, Románia),³⁵ valamint Mátyás plébános fentebb említett, zágrábi síremlékén is.) Az ábrázolási típusok hasonlósága, esetleg az egyedi technika hosszabb időn át történő követése figyelhető meg Esztergomban, illetve

narodnoga muzeja u Zagrebu dio II. Spomenici srednjega i novoga vijeka. = *Vjesnik hrvatskoga arheoloskoga društva*, N. S. XII (1912), különnyomat: 52–54. (892. sz.); Valentić, Mirko: *Kamení spomenici Hrvatske XIII–XIX stoljeca*. Zagreb, 1969 (*Povijesni muzej Hrvatske Zagreb, Katalog muzejskih zbirki* II.), 200–201. (146. sz.).

²⁸ Vernei-Kronberger, 1939, 22–23, 24, 25, 28, 31, 51, 65. (97, 99. jegyzet); 8. tábla; Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [1941], 108, 109.; XIV/1. kép; Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958, 138, 168.; 178. kép; Lővei-Varga, 1987, I. 334, 340, 592.; II. 180. kép.

²⁹ Vernei-Kronberger, 1939, 22, 24, 25, 65. (99, 105. jegyzet); 11.c-d. tábla (az a-b-vel felcserélt felirattal!); Entz, 1958, 138, 168.; Lővei-Varga, 1987, I. 464, 466, 592.

³⁰ Entz, 1958, 138, 170–171.

³¹ Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance I., Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet*, 1943, 251.; 170. kép; Entz, 1958, 140, 168.

³² Tóth Sándor: 15. századi sírplasztikánk és a Kassai Jakab-kérdés. = *Ars Hungarica*, 3(1975)/2, 333.; 80. kép; Lővei-Varga, 1987, I. 588, 592, 699.; II. 1704. kép; Lővei, 1987, 279, 301–302. (Sz.60. kat. sz.).

³³ Mikó Árpád: *A reneszánsz Magyarországon*. [Budapest], Corvina Kiadó, 2009 (Stílusok – korszakok), 158–159.; Medvecký, Jozef: *Artistic Monuments and Baroque Decoration in the Cathedral Church. = The Cradle of Christianity in Slovakia. Nitra Castle and the Cathedral of St. Emmeram, their Changes through the Ages*, Compiled by Judák, Viliam – Bednár, Peter – Medvecký, Jozef. Bratislava, Arte Libris – Plekanec & Haviar, 2011, 222, 224.

³⁴ Vernei-Kronberger, 1939, 23, 65 (100. jegyzet); 9. tábla; Lővei Pál: *Középkori síremlékek. = Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. Szerk. Takács Imre (kiállítási katalógus). Pannonhalma, 1996, 310, 312–313. (II.25. kat. sz.), 315.

³⁵ Bunyitay Vince: *A váradai püspökség története III. Nagyvárad, 1884, 110–112.*; VI. tábla; Vernei-Kronberger, 1939, 26.; 12.a. tábla; Lővei-Varga, 1987, I. 592–593.; II. 1240. kép; Lővei Pál: *Sírkövek, sírkőtöredékek. = Váradai kőtöredékek*. Szerk. Kerny Terézia. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1989, 170–171, 182–183. (190. kat. sz.); 117. kép.

Győrben is. A stílus tehát változott, az ábrázolási típus hagyománya azonban akár évszázadokon át is változatlanul élt tovább egy-egy helyszínen.

A ma a pécsi Dóm-kőtárban található gótikus sírkövek közül a Szekcsői-sírlap eredeti helyzetében került elő. A püspöki sírkövek viszont – ellentétben a 18–19. századi egyháziak Szőnyi munkájában szereplő sírjeleivel – már a templom újjáépítése előtt sem eredeti középkori, sír fölötti elhelyezésükben voltak, hanem a székesegyház különböző oldalkápolnáinak fala előtt álltak. Felállításukra a területek újabb temetkezések céljára történő felszabadítása, illetve a padlók megújítása során kerülhetett sor. Akármikor is történt ez a megőrző gesztus – leginkább a 18. század jöhet számításba –, mindenképpen a régen élt elődökkel szembeni kegyelet jeleként kell értékelnünk, de Koller idejétől már a történeti emlékként való megőrzés szempontja is érvényesülhetett. Az érdeklődést jelezte az is, hogy György argyasi püspök sírkövét utólag kékes színre festették, betűit feketével emelve ki,³⁶ de az Alsáni- és az Albeni-sírkő betűit is feketére színezték, ahogy arról korábbi – a sírköveknek a mostani kőtárba való elhelyezését megelőző restaurálása előtt készült – fényképfelvételek is tanúskodnak. Úgy tűnik, hogy legtöbbet György püspök sírkövével foglalkoztak az utódok. Koller metszetén (2. kép) az arc bizonytalanként jelzett vonásai kopott voltáról tanúskodhatnak, egy 1861-ben, az egyébként pécsi születésű, Bécsben építészetet Friedrich von Schmidtnél tanult, fiatalon elhunyt Schulcz Ferenc (1838–1870) által készített rajzon³⁷ (3. kép), majd a Henszlmann pécsi sírköveket tárgyaló, 1870-ben Pesten megjelent írásához készült felmérési rajzon (4. kép) és az ez alapján készült metszeten³⁸ (1871-ben Bécsben is kiadták³⁹) már teljesen épként feltüntetett arc restaurálásról, kiegészítésről tanúskodik – ennek jeleit a jelenlegi megtisztított felület is világosan mutatja. Az arcok kiegészítésének ilyesfajta, nagyjából hasonló korból is származó párhuzamát az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház romjai közül kikerült érseki sírköveknek az új bazilika altemplomában való, 1825-ös felállítását megelőző restaurátori munkák jelentik.⁴⁰ A két korai rajz György püspök sírkövének csak két darabját tünteti fel, lábrésze akkor még hiányzott. A Henszlmann számára készült illusztráció már az alsó részt is mutat-

³⁶ Szőnyi, 2006, 241.

³⁷ Budapest, Forster Központ, Tervtár ltsz. 4538.

³⁸ Henszlmann, 1870, 133. kép.

³⁹ Henszlmann, Emerich: Ältere Grabsteine von Bischöfen in der Katedrale zu Fünfkirchen. = Mitteilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 16(1871) 11.; Fig. 1.

⁴⁰ Máthes, Joannes Nep.: Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio. Strigonii, Josephus Beimel, 1827, 63–65. (§. 101–102.); Tab. VII. lit. A, B.

ja. A legutóbbi restaurálás során kiderült, hogy az eredeti két darab és a lábrész kőanyaga erősen eltérő színű – az utóbbi egyértelműen utólagos pótlás –, nyilván ezt az esztétikai hibát, továbbá a felállításához statikailag is szükséges kiegészítés akkoriban megoldhatatlan pontos illeszkedését elkenő habarcsot fogta egybe a teljes felület már említett, színes festése. A Henszlmannnál még ép pótlás egyik oldalán a keretsáv idővel letört és elveszett, az 1899-es kőtári felállítást mutató Szőnyi-fotó, valamint más felvételek egy egyszerű kőhasábbal kiegészítve mutatják a sírkövet. Ez utóbbi, hevenyészett darab a jelenlegi állapotban már nem része a kőtári bemutatásnak.

A székesegyház említett oldalkápolnái különböző időkben létesültek, de alapvetően gótikus építkezések eredményei voltak. Alsáni Bálint bíboros püspök (†1408) sírlapja például az általa a délnyugati torony keleti oldalához kapcsolódóan, saját temetkező helyeként is emelt Corpus Christi-kápolnában volt a székesegyház újjáépítéséig. Albeni Henrik püspök is alapított kápolnát, 1428-ban Szent Móric és a tébai légió tiszteletére.⁴¹

A temetkezőhelyként is szolgáló kápolnákat alapítók körébe az ország főpapjai más püspöki székhelyeken is beletartoztak. Az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház kápolnáinak alaprajzát az elpusztult templom maradványai alapján a 18–19. században készült felmérési rajzok őrizték meg: déli oldalához épült az 1384-ben Demeter érsek alapította Krisztus-teste kápolna,⁴² északi falához Kanizsai János érsek (†1418) 1396-ban építtette a Boldogságos Szűznek szentelt kápolnát,⁴³ megint a déli oldalon 1510 táján készült el az építészeti kvalitásaival, különleges anyaghasználatával és típusteremtő erejével egyaránt kiemelkedő jelentőségű Bakócz-kápolna.⁴⁴ A győri székesegyház déli oldalán Hédervári János püspök (†1415) építtetett ma is álló, szentélyboltozatának zárókövén Hédervári-címerrel jelölt sírkápolnát a Szentháromság tiszteletére.⁴⁵ Várdai Ferenc

⁴¹ Szőnyi, 1906, 227.; Buzás, 2015, 83.

⁴² Máthes, 1827, 40–41. (§. 82.); T. IV., „X” jel; T. VIII. lit. A; Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979 (Magyarország Régészeti Topográfiája 5.), 102, 105.; 16. kép, 78. tábla.

⁴³ Máthes, 1827. T. IV.; Horváth – H. Kelemen – Torma, 1979, 102, 104–105.; 16. kép, 78. tábla.

⁴⁴ Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1955; Horler Miklós: A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban. Budapest, Helikon Kiadó – Corvina Kiadó, 1987; Tóth Sándor: Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye. = *Ars Hungarica*, 18(1990)/2, 207–228.

⁴⁵ Kozák Károly – Levárdy Ferenc – Sedlmayr János: A győri székesegyház Szentháromság- (Hédervári-) kápolnája. = *Arrabona* 14(1972) 101.; 1. ábra.

erdélyi püspök (†1524), halála előtt néhány nappal, 1524. október 22-én kelt végrendeletében a gyulafehérvári székesegyházban általa alapított, akkor még építés alatt álló Szent Anna-kápolnát („Várdai-kápolna”) jelölte meg temetkezési helyeként.⁴⁶ Ha építészetileg a székesegyháztól el is vált, ebbe a körbe tartozott a pécsi Aranyos Mária-kápolna is, az alapító Neszmélyi Miklós püspök (†1360), valamint utóda, Bergzaberni Vilmos püspök (†1374) temetkezőhelyeként.

Tanulmányommal talán sikerült bemutatnom, hogy a pécsi székesegyház gótikus síremlék-gyűjteménye szoros kapcsolatban áll a korszak Magyarországot általánosan jellemző emlékanyaggal, egyben azonban egyéni színt is jelent azon belül. Mindennek az őrzője a pécsi Dóm-kőtár, Koller Józseftől Gerecze Péteren és Szőnyi Ottón, majd a kőtárat a II. világháború után megújító Dercsényi Dezsőn és Szakál Ernőn keresztül Bachmann Zoltánig, Osgyányi Vilmosig és Tóth Melindáig szakemberek egész sorának alkotásaként. Nekünk az ő művüket kell megőriznünk.

⁴⁶ Entz, 1958, 118, 186–187.; Pattantyús Manga: Adalékok a gyulafehérvári székesegyház ügynevezett Várdai-kápolnájának építéstörténetéhez. = Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára. Szerk. Rostás Tibor és Simon Anna. Budapest, 2000², 175–176.; 1. kép.

A pécsi Szent Péter és Pál székesegyház egykori hajóboltozata¹

A pécsi székesegyház későgótikus átépítése során a teljes belső teret boltozatokkal fedték. A boltozatok nagy része az épület 1882. évi elpusztításáig fennmaradt, kivéve a hosszház főhajóját, amelyet barokk fiókos dongaboltozatként leírt és lerajzolt szerkezet fedett.² Erről a szerkezetről csak a bontás során készült rajzok alapján vannak ismereteink, fényképek nem maradtak meg róla.³ A boltozat 18. századi keletezésével kapcsolatban nem merült volna fel kétség, ha nem kerülnek elő azok a boltozati elemek, amelyek alapján egy késő gótikus boltozat létét feltételezhetjük a hajóban is. A 2011-ben megtalált boltozati bordacsomópontok és boltozati bordák egyértelműen kapcsolhatóak a székesegyházon 1500 körül zajlott építkezésekhez, méretük alapján pedig biztosan a főhajóban kellett lennie annak a szerkezetnek, amelyhez tartoztak.⁴ A bordaprofil magassága 32 cm, szélessége 20,5 cm ami megegyezik az egykori kórus és szentélyboltozat bordáinak méretével. A bordaprofil alapja kétszerhornyolt forma, a hornyolások találkozásánál azonban meglehetősen egyedi megoldással egy-egy pálca van a

¹ A leleteket Buzás Gergely 2011 november-decemberi ásatásán bontották ki. A boltozat kőanyagának térszekennelésére a SZIME 3D AR program keretében került sor. A kőanyagot Fehér András programigazgató vezetésével Laki Boglárka rögzítette. A számítógépes rekonstrukció CAD modellje a szerző munkája. A Buzás Gergely által a székesegyházról készített modell és a boltozatok modelljeinek egyesítését Balogh András projektvezető irányításával Menyhárt Gábor és Végh Mátyás végezte, a rendereket Gyermán Tamás készítette. Tanulmányom korábbi változata megjelent az *Archaeologia - Altum Castrum Online A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinjában* 2015-ben: <http://archeologia.hu/content/archeologia/318/boltozatuj.pdf>

² Friedrich von Schmidt és Gosztonyi Gyula rajzai. Gosztonyi, 1939.

³ Az egyetlen, a szentélyt megörökítő fényképen csak a diadalív alsó része és a hajóboltozat legkeletibb konzoljainak alja látható.

⁴ A bordaprofil átlagosan 0,5 cm el nagyobb, mint az egykori kórus és szentélyboltozat bordáié, ezt azonban a kivitelezési hibahatáron belüli értéknek vehetjük.

83. However, their state of preservation turned out to be below expectations. Two approaches emerged to handle these: Imre Henszlmann and the restorer Friedrich von Schmidt intended to keep the reliefs in situ in a restored form. On the contrary, Béla Czobor suggested replacing them with copies and exhibiting the originals in a museum. In 1887 Czobor was invited for the development of the iconographic programme. While his opinion is still valid regarding the main points, some details need further clarification.

The cycle starts in the North entrance with the scenes of the Creation. However, the iconography is quite unusual and there are minor details of the original that were not followed in the copies. Another problem is the sequence of the figures of the Creator, the angel and Adam and Eve in the scene of the Expulsion from Paradise.

The artwork is continued at the South entrance with the cycle of Samson. In one of the scenes Samson the Tree-Uprooter is represented, of which there are still no written sources. The last character of the cycle has been variably identified as Gideon or the servant of Samuel. The cycle of the infant Jesus also presents problems. The birth of Jesus is followed by a much deteriorated scene, identified by Czobor and Zala as the adoration of the shepherds. However, it would be more logical to read the fragments as the bathing of Jesus.

On the Eastern wall of the South entrance, the magi first adore the child and later visit Herod, which is just the opposite of the customary order. Perhaps the symbolic significance of the scene was more important, hence why the left side (heraldic right) gives place to the more positive event. In the following scene, the massacre of the innocents precedes the flight to Egypt, which again poses a problem. The question arises whether, given the survived registers are so unclear, it is possible to reconstruct the third register of which we know only two fragments (entry to Jerusalem and last supper). The same is true for the North entrance where the last judgement is represented by fragments of a mandorla and some angels.

One piece, representing resurrecting figures, would fit the composition. However, it is coloured while all the other reliefs are not. The copies were coloured in the late 19th century and it is hard to imagine what the original, uncoloured reliefs looked like in the Middle Ages. Was it the sign of their unfinished state or was it intentional considering the darkness of the entrances?

The placement of the reliefs is also much debated. It is highly unusual that the most spectacular sculptures of the cathedral are hidden in such a dark place as the crypt entrances. Therefore scholars argued that they were originally part of another programme, maybe that of the choir screen. However, some technical

details, such as the form and thickness of the stone carvings suggest that their placement is original and intentional. We may stress that these investigations are only possible if the carvings are not in their original place but can be studied in a museum. It is important to keep the accessibility of the carvings as well as the possibility of studying their back side.

If the reliefs originally formed part of the entrances, it can be explained with the importance of the crypt. This is an unusually large space, probably to hold the relics found in the Early Christian cemetery during the building process at the location of the cathedral. That can be the reason of the unusually rich decoration of the crypt entrances which finally resulted in the establishment of a Cathedral Museum at the end of the 20th century. With almost one thousand Romanesque stone carvings, it is one of the largest collections of this type in the world. Therefore it is essential to keep the Lapidary open for scholars and visitors and to finish those parts which were not finalized by the major curator of the collection: the late Melinda Tóth to whose memory this paper is dedicated.

Pál Lővei

The Gothic Period in the Cathedral of Pécs (Medieval Tomb Monuments)

The catalogue of the Pécs Bishopry Lapidary, published in 1906, counts 806 items, of which only under two dozen fragments dated from the Gothic period of the Cathedral of Pécs. The most important pieces among them are the figural tombstones. Only a fragmented one was carved of Hungarian red marble around the mid- 14th century, the material of all others is limestone. The tomb monument of Valentine (Bálint) Alsáni, cardinal and bishop of Pécs (†1408), the tomb slab of suffragan George († c. 1418) and that of Henry Albeni, bishop of Pécs (†1444) were carved during the lifetime of the prelates, with incomplete date of their death. Only the inscription on the tombstone of bishop Valentine was completed with the exact date later. The style and quality of the monuments are different, but each portrayal of the four monuments contains a chalice, which cannot be found on tomb monuments of any other bishop's seat in medieval Hungary. In other episcopal centers other special motifs were used for longer periods. It seems that prelates of the same bishopry preferred one particular tombstone type for a long time, sometimes for centuries. The quality of execution depended on individual relationships, on financial means and obviously the talent of the stone carvers. The style was renewed too, but the types remained unchanged.